

Jouni Ahmajärvi

Kuolemanrangaistusta vastaan

Sosiologi Gunnar Landtman julkisena intellektuellina

Toukokuussa 1938 *Rauhaa kohti* -lehdessä julkaistiin kirjoitus otsikolla ”Gunnar Landtman 60-vuotias”. Syntymäpäiväänsä viettävää sosiologian professoria onnitteleva kirjoittaja nosti esille merkkihenkilön pitkän akateemisen uran sosiologian ja käytännöllisen filosofian parissa. Maininnan sai myös Landtmanin rooli yhteiskunnallisena keskustelijana ja erityisesti hänen tapansa arvostella nykyajan valtiollisia ja yhteiskunnallisia virtauksia sosiologian avulla. Kirjoittaja korosti, kuinka ”Gunnar Landtman, taantumuksen vallitessa maassamme ja uhatessa kumota kansalaisoikeudet ja palauttaa kuolemanrangaistuksen yhteiskuntaamme, nousi kansalais- ja ihmisoikeuksia puolustamaan sosiologian tieteellisen katsantokannan pohjalla.”¹

Tässä artikkelissa käsittelen Gunnar Landtmanin (1878–1940) roolia ja toimintaa 1930-luvulla kuolemanrangaistuksesta käydyssä julkisessa keskustelussa.² Analysoin Landtmanin tapoja käyttää tieteellistä tietoa osana lehtikirjoitustensa argumentointia ja kysyn, millä tavoin hän hyödynsi tutkijan aseman ja professorin viran tuomaa kulttuurista auktoriteettia julkisen intellektuellin roolissaan.³

Liitän Landtmanin osaksi kansainvälistä riippumattomien intellektuellien traditiota ja 1930-luvun Suomen vapaamielisten julkisten intellektuellien kenttää. Kuvaan häntä osallistuvana tutkijana, akateemisena julkisena intellektuellina, jonka keskeisenä vaikuttamisen välineenä

oli oman tieteenalansa eli sosiologian tuottama näkemys yhteiskunnasta. Käsittelen ensin Landtmanin sosiologian teoriaa ja metodologiaa, ja liitän ne osaksi Suomessa vaikuttanutta evolutionistista yhteiskuntatiedettä. Tämän jälkeen siirryn kuvaamaan tarkemmin Landtmanin sosiologisia tutkimuksia rangaistuksesta ja kuolemanrangaistuksesta. Lopuksi analysoin Landtmanin tapoja tuoda sosiologista tietoa mukaan keskusteluun kuolemanrangaistuksesta 1930-luvun Suomessa. Keskeisinä lähteinä ovat Landtmanin tutkimukset sekä vaikuttamaan pyrkineet lehtikirjoitukset.

Artikkelini valottaa yhden tutkimuksessa vähälle huomiolle jääneen sosiologin ja riippumattoman akateemisen julkisen intellektuellin toimintaa ja ajattelua sekä tuo samalla uudenlaisen näkökulman yhteiskuntatieteen historiankirjoitukseen. Julkisen intellektuellin argumentteja tulkitessani hyödynnän aatehistorian metodologiaa; Mark Bevirin tulkintaa seuraten pyrin tekemään ymmärrettäväksi sen, miten joku toinen on tehnyt maailman ymmärrettäväksi.⁴ Bevirin tulkinta aatehistorian tehtävästä istuu hyvin artikkeliin, jossa analysoidaan intellektuellin ja tutkijan tapoja hyödyntää tutkittua tietoa vaikuttamaan pyrkivissä lehtikirjoituksissa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa. Julkiseen keskusteluun osallistuneen tutkijan kaksoisroolin analysoiminen syventää ymmärrystämme sekä Landtmanin tutkimuksista että vaikuttamaan pyrkivistä lehtikirjoituksista. Tavoitteena on monipuolistaa

1. ”Gunnar Landtman 60-vuotias.” *Rauhaa kohti* 8/1938, 88.

2. Artikkelini perustuu osin väitöskirjaani *Ihmisluento ja rauhanomaisen kehityksen mahdollisuudet: Gunnar Landtman maailmasotien välisen ajan sosiologina ja osallistuvana intellektuellina*. Aate- ja oppihistorian väitöskirja. Oulun yliopisto 2017. Artikkelissa syvennän uudella tavalla riippumattomien intellektuellien kansainvälistä kontekstia Julien Bendaan esittämien tulkintojen avulla ja liitän Suomen 1930-luvun julkisia intellektuelleja kansainvälisiin aatehistoriallisiin yhteyksiinsä.

3. Termillä ”kulttuurinen auktoriteetti” (*Cultural authority*) tarkoitan Stefan Collinia mukaillen intellektuellin uskottavuutta toimia julkisuudessa. Ks. Stefan Collini, *Absent Minds. Intellectuals in Britain*. Oxford University Press 2006, 52–59.

4. ”Historians of ideas want to make intelligible the way someone else has made the world intelligible.” Mark Bevir, *The Logic of the History of Ideas*. Cambridge University Press 1999, 178.

nykykäsitystä 1900-luvun alun intellektuelleista sekä syventää käsitystä varhaisen suomalaisen evolutionistisen sosiologian merkityksestä ja mahdollisuuksista yhteiskunnallisten ilmiöiden analysoimisen välineenä.

Akateeminen julkinen intellektuelli

Julkinen intellektuelli on yhteiskunnalliseen visiointiin ja keskusteluun osallistuva valistuksen perinnön jatkaja, poliittinen intellektuellityyppi, jonka synty ja kehitys kytkeytyy historiallisesti kansalaisyhteiskunnan laajenemiseen, yleisen koulutustason nousuun ja tieteiden sekä tieteellisen maailmankuvan vankistuvaan asemaan.⁵

Eriytyneen poliittisen intellektuellin syntyä on 1890-luvun Ranskaa kuohuttanut Dreyfus-tapaus, jonka myötä julkisuudessa esitettyjen kannanottojen universalistinen ja eettinen pohjavire on vaikuttanut tapoihin käsittää julkiset intellektuellit riippumattomina tosiasioiden puolustajina. Upseeri Alfred Dreyfus (1859–1935) tuomittiin maanpetoksesta väärin perustein. Kirjailija Émile Zola (1840–1902) puolestaan katsoi velvollisuudekseen oikeudenmukaisuuden ja ennen kaikkea universaalien tosiasioiden puolustamisen. Zolan tarkoitus oli tuoda tosiasiat esille välittämättä vastustajien vaateista huomioida yksilöä 'korkeammat totuudet', kuten rotu tai Ranska ja sen armeija, joiden etu ajoi monien mielestä jopa yleisten ihmisoikeuksien edelle. Näin hän julkaisi vuonna 1898 avoimen kirjeen otsikolla "Minä syytän" (*J'accuse*), jossa hän kritisoi Dreyfusia syyttäneitä tosiasioiden sivuuttamisesta ja ennen kaikkea rikkomuksista ihmis-kuntaa, totuutta ja oikeutta vastaan. Kirjoituksen myötä konservatiivit leimasivat Zolan ja muut *dreyfuslaiset* vastuuttomiksi intellektuelleiksi.⁶

Kolmisen vuosikymmentä Dreyfus-tapahtumien jälkeen yhä laajeneva joukko älymystöä

tunsi, samoin kuin Zolan aikana, vetoa 'korkeampiin totuuksiin'. Filosofit ja kulttuurikriitikko Julien Benda (1867–1956) reagoi kehitykseen teoksellaan *La trahison des clercs* (1927). Kuin 1930-luvun kärjistyvää tilannetta ennustaen hän syytti aikansa intellektuelleja (*clerc*) petoksesta, koska nämä olivat unohtaneet universalismin, tosiasioiden etsimisen, roolinsa totuuden puhujina ja menneet mukaan puolustamaan ryhmäkuntaisia intressejä tosiasioiden kustannuksella. He olivat omaksuneet nationalismin, fasismin tai sosialismin kaltaisia virtauksia. Universalismin tilalle olivat nousseet erilaiset käytännölliset poliittiset intohimot ja ryhmäidentiteetit, kuten rotu, kansa ja yhteiskuntaluokka, joiden intressien ajaminen sumensi intellektuellien näkökenttää. Esimerkiksi yksi Bendan kritiikin kohteista, kirjailija Maurice Barrés (1862–1923), julisti Dreyfusin syyllisyyttä tämän rodun, eikä faktojen perusteella.⁷

Bendan kritisoima "petos" näkyi omalla tavallaan myös Suomessa. Täällä älymystön enemmistö oli virkamiehiä kasvattavan yliopiston vaikutuspiirissä ja reformihenkiseen valtiovaltaan identifioituen omaksunut tehtäväkseen kansallisen tietoisuuden ja identiteetin vahvistamisen jo 1800-luvun puolella. Tämä kehitys jatkui ja osin kärjistyi 1930-luvulle tultaessa. Vaikka suomalainen älymystö ei ollut samalla tavalla eriytynyttä kuin esimerkiksi Ranskassa, osa kuitenkin irtisanoutui kansallismielisistä hegemonisista päämääristä ja etsi uusia suuntia ja arvoja. Vaikka valtavirran haastajan roolia on usein annettu sosialismiin ja kommunismiin kallellaan olleelle vasemmistolle, 1930-luvun Suomessa oli myös riippumattomia julkisia intellektuelleja, jotka eivät omaksuneet käytännöllisiä poliittisia passioita vaan ryhtyivät haastamaan samanmielistä eliittiä sekä niitä, jotka hahmottivat maailmaa kansan tai yhteiskuntaluokan kaltaisten ryhmäkuntaisten intressien kautta.⁸

5. Esim. Eric Hobsbawm, *Fractured Times. Culture and Society in the Twentieth Century*. Abacus 2014, 194–200; Sven Eliason & Ragnavald Kalleberg, Introduction. *Academics as Public Intellectuals*. Teoksessa Sven Eliason & Ragnavald Kalleberg (toim.) *Academics as Public Intellectuals*. Cambridge Scholars Publishing 2008.

6. Esim. Christophe Harle, *Birth of the Intellectuals 1880–1900*. Polity 2015; Michael Rose, *The Disappearance of Émile Zola. Love, Literature and the Dreyfus Case*. Faber & Faber 2017; Albert S. Lindemann, *The Jew Accused. Three Antisemitic Affairs (Dreyfus, Beilis, Frank) 1894–1915*. Cambridge University Press 1993; Tony Judt & Timothy Snyder, *Thinking the Twentieth Century*. William Heinemann 2015, 286–287.

7. Judt & Snyder 2015, 287; Edward Timms, *Treason of the Intellectuals*. Teoksessa Edwards Timms & Peter Collier (toim.) *Visions and Blueprints. Avant-Garde Culture and Radical Politics in Early Twentieth Century Europe*. Palgrave Macmillan 1988, 20–23; Julien Benda, *La Trahison des clercs*. Grasset 1927; ks. myös Leif Salmén, *Itämainen huone*. Teos 2017, 44.

8. Pertti Karkama & Hanne Koivisto, Lukijalle. Teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Ajan paineessa, kirjoituksia 1930-luvun suomalaisesta aatemaailmasta*. SKS 1999, 11–13; Hanne Koivisto, Intellektuellit diskurssien verkossa.

■ Kuva 1. Sosiologi Gunnar Landtman oli julkinen intellektuelli, joka osallistui aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun tieteellisen työnsä rinnalla. Lähde: Museovirasto, Historian kuvakokoelma, HK10000:448.

Landtmanin aikalaiskeskustelussa riippumattoman julkisen intellektuellin ihannetta määritteli kuvaavasti vuonna 1936 nimimerkki Jeremias *Nykypäivä*-lehden kirjoituksessaan ”Mikä on intellekti?”. Jeremiaan mukaan ”intellektit tai ”intellektuellit” olivat yleensä porvaritaustaisia henkilöitä, jotka esiintyivät järjen ja ajattelun puolesta taantumusta vastaan. Tästä syystä esimerkiksi Lapuanliike oli Jeremiaan mukaan jo keskivaiheillaan julistanut intellektuellit ”pahaksi” ja ”tuhottavaksi”. Jeremias korosti intel-

lektuellien riippumattomuutta ja sijoitti heidät poliittisella kartalla erilleen keskustasta ja vasemmistosta. Heidä ohjasi ainoastaan rehellisyys ja totuudentarve. Intellektuelli oli ”n.s. kauhea lapsi, joka aivoleikeissään rikkoo pikkuporvarin lelut, tutkii ja kaivaa, mitä tavanomaisten käsitteiden sisällä oikein on.”⁹ Jeremiaan kirjoituksessaan esittämä intellektuellin profiili sopii hyvin myös Landtmaniin, joka etsi tutkimuksissaan tiedollista perustaa yhteiskunnallisille ilmiöille, asettui taantumusta vastaan, pysytteli riippumattomana poliittisten puolueiden ulkopuolella ja myös puolusti aktiivisesti intellektuellien vapautta toimia yhteiskunnassa.

Riippumattomista intellektuelleista muodostui Suomessa löyhä ryhmittymä, joka rakentui paljolti reaktionä demokratiaa ja ihmisoikeuksia polkeneisiin ajan tapahtumiin. Heidä oli mukana perustamassa Ihmisoikeuksien liittoa (1935) ja siten tätä ryhmittämää voisikin nimittää ”Ihmisoikeuksien liiton piiriksi”. Janne Kosusen mukaan liiton keskeiset hahmot edustavat kattavasti Suomen edistysmielisten liberaalien ja vasemmistöälymystön eri suuntauksia.¹⁰ Tähän ”Ihmisoikeuksien liiton piiriin” kuuluivat esimerkiksi puheenjohtajaksi valittu anatomian professori Väinö Lassila (1896–1939), johtokunnan jäsenet Gunnar Landtman, professori Felix Iversen (1887–1973), dosentti ja Helsingin työväenopiston johtaja Zachris Castrén (1868–1938) ja toimittaja, ”tulenkantaja”, Erkki Vala (1902–1991). Piirin toiminta ja siihen kuuluneiden yksilöiden aatemaailma ansaitsisi enemmän tutkimusta.

Koska Landtman hyödynsi argumentoinnissaan oman tieteenalansa tutkittua tietoa, hän oli tarkemmin määriteltyä akateeminen julkinen intellektuelli. Tällä tarkoitetaan tutkijaa, joka kommunikoi oman erityistieteensä tiedolla yliopiston ulkopuolisen yleisön kanssa.¹¹ Kyse ei ole tieteen popularisoinnista, vaan tieteellisen tiedon tuomisesta osaksi keskustelua. Landtma-

Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria, johdatus tutkimukseen*. SKS 2002, 277–278; Jukka Kortti, *Intellectuals and the State. the Finnish University Intelligentsia and the German Tradition. Modern Intellectual History* 11:2 (2014).

9. Jeremiaan (Martti Kurjensaari) kirjoitus ”Mikä on intellekti” ks. *Nykypäivä* 29.2.1936. Kurjensaaren käsityksistä myös Hanne Koivisto, *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistöälymystöstä 1930-luvulla*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2011, 40–41.

10. Janne Kosunen, *”Me emme saa tätä kehitystä sallia”. Tulenkantajien humanistinen puolustus kansallista totalitarismia vastaan 1928–1939*. Yleisen historian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto 2011, 99.

11. Eliason & Kallberg 2008, 1–3. Tämä on olennainen erottelu, koska kaikki julkiset intellektuellit eivät olleet tutkijoita ja hyödyntäneet oman erityisalansa tutkimustietoa argumentoinnissa.

nin roolia akateemisena julkisena intellektuellina on kiinnostava analysoida Zolan kaltaisten faktoja puolustavien intellektuellien traditiota vasten ja peilata Bendan esiin nostamien teemojen valossa. Tällainen näkökulma ja tulkintakehikko avaa myös mahdollisuuksia tuoreisiin tulkintoihin 1930-luvun Suomen älyllisestä kulttuurista.¹²

Professori, argumentit ja auktoriteetti – nimi ”älymystön aateliskirjassa”

Landtmanin osallistuminen julkiseen toimintaan ja samalla tie akateemiseksi julkiseksi intellektuelliksi alkoi jo 1800-luvun taitteessa. Hänen toimintansa kulki kahta väylää. Yhtäältä hän hyödynsi kansalaisyhteiskunnan tarjoamia toimintamahdollisuuksia, oli mukana kansalaisjärjestöissä, kirjoitti lehtiin, toimi kansanedustajana, julkaisi vetoamuksia, puolusti vapauden arvoja oikeudenkäynneissä ja puhui julkisissa tilaisuuksissa. Toisaalta hän rakensi samaan aikaan uraa tutkijana ja koulun ja yliopiston opettajana. Nämä kaksi väylää yhdistyivät 1930-luvulla, jolloin Landtmanista kehittyi kulttuurinen auktoriteetti ja julkinen intellektuelli: hänellä oli vakiintunut maine ja asema asiantuntijana, jonka argumentoinnissa sosiologisella tiedolla oli entistä vankeampi asema.¹³

1930-luvulle tultaessa Landtman oli jo osoittanut olevansa vapaa universalistinen intellektuelli, jonka keskeisenä areenana toimivat sanoma- ja aikakauslehdet ja Ihmisoikeuksien liitto. Kuvavaa on, että puolustaessaan esimerkiksi Raoul Palmgrenia (1912–1995) tai Erkki Valaa eri painokanteisiin liittyvissä oikeudenkäynneissä Landtman ei puolustanut pelkästään heitä vaan ennen

kaikkea kansalaisoikeuksia ja vapaata yhteiskuntaa.¹⁴ Samanaikaisesti Landtmanin maine kieliaktivistina¹⁵ ja aitosuomalaisten härnäjäjänä alkoi hiipua ja aikaisemmin lähinnä ruotsikielellä kirjoittanut Landtman julkaisi kirjoituksiaan myös suomenkielisissä lehdissä, mikä epäilemättä kasvatti yleisöä ja sekä kulttuurista auktoriteettia. Lisäksi hän aloitti kansainvälisyyden ja yleiseurooppalaisuuden ajamisen¹⁶. Ennen kaikkea Landtman puolusti liberaalia demokratiaa ja vastusti diktatuureja riippumatta niiden väristä ja vieroksui erityisesti diktatuurien taipumusta verhota johtajuus ”mystillis-uskonnolliseen vaippaan”.¹⁷

Landtmanin tunnettuutta lisäsi osaltaan myös 1930-luvulla julkisuutta saanut tietovuoto. Pääministeri T. M. Kivimäki tilasi vuonna 1936 Etsivältä keskuspoliisilta (EK) selvityksen Kominternin kansanrintamapolitiikasta Suomessa. EK:n muistio, johon kansanrintamayhteistyöstä epäiltyjä henkilöitä, lehtiä ja järjestöjä listattiin, päättyi julkisuuteen Erkki Valan julkaistessa sen kokonaisuudessaan *Tulenkantajat*-lehdessä.¹⁸ Sen jälkeen otteita muistiosta ja sitä käsitteleviä kirjoituksia julkaistiin monissa lehdissä, ja Landtmanin nimi nostettiin usein esiin. Matti Kurjensaari on kuvannut muistiota luetteloksi 1930-luvun vapaista poliittisista, kulttuuripoliittisista ja sivistyksellisistä pyrkimyksistä. Sitä saattoikin hänen mukaansa pitää suomalaisen ”älymystön aateliskirjana”.¹⁹

Sosiologi Gunnar Landtman

Landtman oli sosiologian alan ensimmäinen professori Helsingin yliopistossa, mutta siitä huoli-

12. Bendan teosta luettiin myös Suomessa ja sen pohjalta käytiin keskustelua intellektuellien sitouttamattomuudesta. *Koivisto* 2011, 71–73.
13. Yksityiskohtaisemmin Landtmanin toiminnasta ks. Ahmajärvi 2017, luvut 12, 13, 14. Julkisen intellektuellin määrittämisestä ks. Collini 2006, 52–59; auktoriteetistä myös Frank Furedi, *On Authority*. Cambridge University Press 2013.
14. Enemmän syyteistä ja oikeudenkäynneistä ks. Kalevi Kalemaa, *Suomalainen toisinajattelija*. Tammi 1984, 108. Lars Björne, *Sensuuri ja sananvapaus Suomessa*. Suomen sanomalehdistön historiaprojekti 1980, 122–131. Erkki Vala, *Tulenkantaja muistele*. Julkaisematon muistelmateos, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Erkki Valan arkisto. Landtmanin lausunto Palmgrenin tapauksessa julkaistiin *Soihtu*-lehdessä. ks. *Soihtu* 2/1938 201–202.
15. Jukka Kortti, *Ylioppilaslehden vuosisata*. Gaudeamus 2015, 90; Ahmajärvi 2017, 93–95.
16. Ahmajärvi 2017, luku 13; Jouni Ahmajärvi, Gunnar Landtman on United Europe. Teoksessa Marianna Papastephanou (toim.) *Cosmopolitanism. Educational, Philosophical and Historical Perspectives*. Springer 2016.
17. Gunnar Landtman, Kansat eivät vihaa toisiaan. Ote Professori Gunnar Landtmanin puheesta Ihmisoikeuksien liiton juhlassa Helsingin konservatoriossa 24.IV 1936. *Rauhaa kohti* 8/1936, 87.
18. Kosunen 2011, 125.
19. Matti Kurjensaari, *30-luvun vihainen nuori mies*. Tammi 1962, 52. Myös Katri Vala nosti muistiosta esille muiden muassa Landtmanin Hänen mukaansa ”EK:n muistioluettelot ovat tulleet nykyisessä Suomessa eräänlaisiksi henkiksi aateliskalentereiksi.” Katri Vala, *Henki ja aine eli yksinäisen naisen pölynimuri. Taistelevia pakinoita*. Kansankulttuuri oy 1945, 144–145. Pakina julkaistiin ensin *Tulenkantajat*-lehdessä ks. *Tulenkantajat* 40/1936.

matta hänet on tieteenalan historioissa siirretty sosiologian ytimestä osaksi muiden oppiaineiden historiaa. Suomalaisen sosiologian yleisteoksissa Landtmania käsitellään otsikon ”Etnologia ja sosiaaliantropologia” alla. Esimerkiksi teoksessa *Suomalaisen sosiologian historia* todetaan Landtmanin ajan sosiologian olevan nykytermein sosiaaliantropologiaa tai etnologiaa ja Landtmanin edustaneen antropologiaa.²⁰

Kuvaukset heijastelevat oppiaineiden historiankirjoituksen tapoja ja painotuksia. Aikalaisten silmissä Landtman oli kuitenkin tämän artikkelin kuvaamana aikana, 1920- ja 1930-luvulla, sosiologi. Se oli myös hänen dosentuurinsa ja henkilökohtaisen ylimääräisen professuurinsa ala. Toimiessaan julkisena intellektuellina Landtman argumentoi hyödyntäen tutkimuksia, joita hän itse ja muut aikalaiset kutsuivat nimenomaan sosiologiaksi tai aikalaisen sanoin ”sosiologian tieteelliseksi katsantokannaksi.”²¹ Nykyisen yhteiskuntatieteen käsitteistöä ja sosiologian historiankirjoituksesta poiketen kuvaan näin ollen Landtmania sosiologina.

Landtman oli ensisijaisesti evolutionisti ja vertailevaa metodia hyödyntävä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ja yhteiskuntaluokkien tutkija.²² Hänen akateeminen uransa kehittyi samaan aikaan sosiologian 1800-luvun lopulla alkaneen institutionalisoitumisen kanssa. Oppiala sosiologia tuli Keisarilliseen Aleksanterin yliopistoon Edvard Westermarckin (1862–1939) dosentuurin myötä vuonna 1890. Siitä alkoi oppialan institutionalisoituminen ja akateemistuminen Suomessa. Sosiologian opetus ja määrittely olivat

Westermarckin ja hänen oppilaidensa, kuten Landtmanin, harteilla.²³ Landtman opiskeli 1800-luvun taitteessa ja hänet nimitettiin sosiologian dosentiksi vuonna 1910. Hän työskenteli käytännöllisen professorin sijaisena (1916–1921) ja hänet nimitettiin sosiologian professoriksi vuonna 1927. Professuurin aikana sosiologian asema vankistui ja sosiologiasta tuli viimein oppiaine Helsingin yliopistoon, mikä nosti sen akateemista statusta. Näin sosiologia oli virallisesti ja vankemmin osa Suomen akateemista maailmaa ja sitä tietä myös oivallinen tukipilari sosiologiseen tutkimukseen pohjaaville näkökulmille julkisessa keskustelussa. Professoreuri oli kuitenkin henkilökohtainen, eikä sosiologia vielä tässä vaiheessa saavuttanut institutionaalista jatkuvuutta.²⁴

Göran Therbornin mukaan varhainen sosiologia oli identiteetiltään universaaliala – se ei ollut mihinkään tiettyyn yhteiskuntaan rajattua, vaan sen kohteena olivat inhimilliset yhteisöt ja kaikkialla eläviä ihmisiä yhdistävät inhimilliset ominaisuudet – ja sitä dominoivat kolme perustavanlaatuaista taustaoletusta: evoluutio, kehitys ja (luonnon)tiede.²⁵ Therbornin kiteytys kuvaa hyvin myös varhaisen suomalaisen sosiologian perustaa. Se oli Edvard Westermarckin työn myötä kehittyntä niin kutsuttua westermarckilaista sosiologiaa, joka ammensi skottilaisen valistuksen ihmisluontoajattelusta, Charles Darwinin (1809–1882) evoluutioteoriasta ja klassiseksi evolutionismiksi kutsutusta yhteiskuntatieteen varhaisesta suuntauksesta.²⁶

Westermarckin oppilaiden tuotannossa sosiologinen tutkimus kehittyi hieman eri suuntiin,

20. Elina Haavio-Mannila, *Etnologia ja sosiaaliantropologia*. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Suomalaisen sosiologian juuret*. Werner Söderström Oy 1973; Elina Haavio-Mannila, *Etnologia ja Sosiaaliantropologia*. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*. Werner Söderström Oy 1992; Erik Allardt, *The History of the Social Sciences in Finland 1828–1918*. Societas Scientiarum Fennica 1997.

21. ”Gunnar Landtman 60-vuotias” *Rauhaa kohti* 8/1938, 88. (kirjoittajan nimeä ei mainita)

22. Käytännössä koko Landtmanin sosiologinen tuotanto käsittelee näitä teemoja. Ks. esim. Gunnar Landtman, *The Primary Causes of Social Inequality*. Finska vetenskaps-societeten 1909; Gunnar Landtman, *Samhällsklassernas uppkomst*. Schildt 1916; Gunnar Landtman, *The Origin of the Inequality of the Social Classes*. Paul Kegan 1938.

23. Muita keskeisiä oppilaita olivat esimerkiksi Rafael Karsten (1879–1956), Rudolf Holsti (1881–1945) ja Ragnar Numelin (1890–1972). Ks. Otto Pipatti ja Petteri Pietikäinen (toim.) *Moral, evolution och samhälle Edvard Westermarck och hans närmaste krets*. SLS/Appel 2021.

24. Ahmajärvi 2017, 15–16, 37–38. Jouni Ahmajärvi, *Evoluutiososiologiaa, politiologiaa ja kriminologiaa*. Helsingin yliopiston sosiologian tutkintovaatimukset 1930-luvulla. *Sosiologia* 49:2 (2012).

25. Göran Therborn, *At the Birth of Second Century Sociology. Time of Reflexivity, Space of Identity, and Nodes of Knowledge*. *British Journal of Sociology* 51 (2000).

26. Enemmän Edvard Westermarckista ja westermarckilaisesta sosiologiasta ks. esim. Niina Timosaari, *Westermarck. totuuden etsijä*. Gaudeamus 2017; Otto Pipatti, *Morality Made Visible. Edward Westermarck’s Moral and Social Theory*. Routledge 2019; Stephen K. Sanderson, *Evolutionism and its Critics. Deconstructing and Reconstructing an Evolutionary Interpretations of Human Society*. Paradigm Publishers 2007.

vaikka säilyikin perustoiltaan samankaltaisena. Esimerkiksi Landtman ei käyttänyt tutkimustensa otsikoissa sanaa ”kehitys”. Sen sijaan hän painotti entistä enemmän yhteiskunnallisten ilmiöiden alkuperän tutkimusta. Hän ei juurikaan käsitellyt ihmisluonnon evoluutiobiologisia syitä, kuten Westermarck, ja siten hän tavallaan jätti miksi-kysymyksen yhden tason käsittelemättä. Käsitys evoluutiosta ja universaalista ihmisluonnosta oli kuitenkin Landtmaninkin sosiologian lähtökohta. Hänelle erilaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden taustalla vaikuttavan universaalien ihmisluonnon taipumusten selvittämiseksi riitti aikalaiskielellä primitiiviyhteisöjen tutkiminen vertailevalla metodilla. Siten Landtman käsitti voivansa tarkastella kohteena olevaa ilmiötä sen varhaisimmassa muodossa. Hän katsoi pääsevänsä käiksi ilmiöiden alkuperiin, ilmiöiden taustalla olleisiin perustavanlaatuisiin syihin, jotka vaikuttivat yhteiskunnassa edelleen.²⁷

Kostosta rangaistukseen

Landtman tuli lähelle kriminologian aiheita tutkien rangaistusta sosiologisena ilmiönä. Kiinnostus aihepiiriä kohtaan näkyy hänen omien tutkimustensa lisäksi sosiologian tutkintovaatimusten kirjallisuudessa hänen professuurinsa aikana.²⁸ Rangaistuksesta Landtman kirjoitti lähinnä sosiologisessa yleisteoksessa *Kulturens ursprungformer*²⁹ (1918) ja filosofian oppikirjassa *Inledning till det filosofiska tänkandet* (1920). Lisäksi hän kirjoitti kuolemanrangaistuksesta ennen varsinaista yhteiskunnallista osallistumistaan tieteellisen kirjoituksen ”Dödstraffet” (1932).

Landtmanin rangaistusta käsittelevän ”sosiologisen katsantokannan” taustalla oli westermarckilaisen etiikan näkemys moraalin alkupe-
rämästä, jonka varaan hän rakensi omanlaisensa näkemyksen rangaistuksesta ja sen merkityksestä yhteisölle. Landtmanin tulkinnan mukaan Westermarckin etiikka perustuu ”ihmisen siveelliseen tunteeseen”, jonka taustalla ovat tekojen herättä-

mät hyväksynnän ja paheksunnan tuntemukset. Yksilöllinen tunne velvoittaa ihmistä ja se voi olla niin voimakas, että yksilö nousee puolustamaan oikeaa, vaikka koko maailmaa vastaan. Tällöin voimakkaan tunteen mukana tapahtuu laajempaa moraalista edistystä. Näin Landtmanin mukaan moraalitieteessä edistyvä, vaikka siihen ei sisällykään mitään yleispätevää siveysohjetta. Yksilöllinen moraalitieteessä ei tarkoita mielivaltaa, vaan yhteisön ja myös laajemmin samalla kulttuuriasteella olevien kansojen moraalitieteessä muodostuu hyvin yhdenmukaiseksi. Siten Landtmanin mukaan ”kulttuuri-ihmisten” keskuudessa onkin mahdollista saavuttaa valistuneen mielipiteen yleinen hyväksyntä.³⁰

Kollektiivinen moraalitieteessä nähtävissä yhteisön tavoissa ja välillisesti tavoista kehittyneissä laeissa. Lakien kehittymisen myötä paheksuttava teko ilmenee rangaistuksen vaatimuksena. Rangaistus on siis yksilössä paheksuntaa herättävän teon paheksunnan siirtymistä yksilöltä koko yhteisön ilmaistavaksi. Sen taustalla on yksilötason omakohtaiskosto, joka pohjaa ihmisluonnossa olevaan kostonvaistoon. Koston toimeenpanijaa ohjaa usein oma katkeruus, minkä seurauksena kostajan on vaikea asettaa kosta karsityn vääryyden mukaiseksi. Esimerkiksi verikosto voi jatkua kostonvaistosta johtuen niin pitkään, kun kostajia on jäljellä. Tähän vaikuttaa myös ihmisen taipumus kokea yhteyttä sisäryhmäänsä ja ryhmän sisäinen tuntemus solidaarisesta vastuusta.³¹

Siirtymä omakohtaiskosta kohti lakien ja rangaistusten yhteiskuntaa perustuu Landtmanin mukaan yhteisöjen taipumukseen noudattaa omaa etuaan. Yhteisö siis tavallaan käsittää yhtenäisyyden tuoman hyödyn.³² Landtmanin sanoin ”jokaisen yhteiskunnan etu vaatii kumminkin, että sen jäsenet elävät rauhassa keskenään, ja sen tähden pyritään rajoittamaan omakohtaiskosta”.³³ Yhteiskunnan vaatimus – sen oman edun vuoksi – on, että rikoksen ja

27. Ahmajärvi 2017, luku 4.

28. Ahmajärvi 2012, 141–142.

29. Seuraavassa olevat lainaukset ovat teoksesta vuonna 1920 ilmestyneestä suomennoksesta *Varhaisin kulttuuri*. Gunnar Landtman, *Varhaisin kulttuuri*. WSOY 1920.

30. Landtman 1920, 152–153.

31. Landtman 1920, 156.

32. Kirjoittaessaan yhteiskunnan syntymisestä Landtman toteaa uppiniskaisimmankin yksilön tajuavan yhteistyön ja yhteisön tuomat hyödyt, mikä on keskeinen yhteiskuntaa rakentava tekijä. Ahmajärvi 2017, 172.

33. Landtman 1920, 156.

rangaistuksen välillä vallitsee tasasuhtaisuus. Rangaistuksessa on siis kysymys yhteiskunnan yhtenäisyydestä ja koossa pysymisestä:

Ne uudet näkökohdat, jotka pyrkivät määräämään rikollisen kohtelua, ilmenevät periaatteessa, että rangaistuksen tulee tarkoittaa yhteiskunnan suojelemista sekä rikollisen persoonallisuuden saattamista sopusointuun oikeusjärjestyksen kanssa, kaksittainen tarkoitusperä, jonka molempia puolia on yhtäaikaan pidettävä silmällä.³⁴

Kyse ei siis ole ainoastaan pelotteesta. Rangaistuksen näkeminen yksinomaan pelotteena on Landtmanin mukaan ongelmallinen, koska yksilöä ei saa kohdella ainoastaan välikappaleena yhteiskunnan tarkoitusperän saavuttamiseksi. Sellaisen seurauksena tuhoutuisi enemmän sosiaalisia ja moraalisia arvoja kuin niitä syntyisi. Toisaalta kyse ei ole myöskään yksinomaan rikoksen hyvittämisestä, koska rangaistuksen taustalla on kostonvaisto, joka on syvällä ihmisluonnossa. Landtmanin mukaan yhteiskunnan suojeleminen ja mahdollinen rikollisen parantaminen heikentävät suuresti kostonhimoa. Siten rangaistuksen taustalla ja perusteena on ensisijaisesti yhteiskunnan kokonaisuhyödyn tajuaminen: rangaistuksen voi tulkita rikollista parantavana tekijänä, mikä osaltaan tukee yhteiskunnan kokonaisuhyötyä.³⁵

Vuonna 1932 Landtman päätyi kuolemanrangaistuksen pariin artikkelissaan ”Dödstraffet”. Mitä ilmeisimmin tuomittujen teloittaminen oli hänen näkökulmastaan tullut uudelleen uhkaavan ajankohtaiseksi.³⁶ 1820-luvulla toteutetun Suomen viimeisen rauhanaikaisen mestauksen jälkeen kuolemanrangaistus oli säilynyt laissa, vaikka sitä ei oltu pantu kertaakaan normaalioloissa täytäntöön. Kuolemanrangaistuksen asemasta ja käyttöalasta oli myös keskusteltu tasaisesti koko autonomian ajan ja itsenäistymisen jälkeen 1920-luvulla eduskunnassa tehtiin aina-

kin kolme aloitetta kuolemanrangaistuksen poistamiseksi. Ne eivät tuottaneet tulosta, vaan kuolemanrangaistus säilyi myös itsenäisen Suomen laissa ja tuomioita annettiin melkein vuosittain.³⁷ Tuomioita ei kuitenkaan pantu täytäntöön ja vielä 1930-luvulle tultaessa oikeusoppineiden keskuudessa käytiin keskustelua siitä, vallitsiko kuolemanrangaistuksen kohdalla *desuetudo*-tilanne (kumoutunut käyttämättömyyden vuoksi) vai oliko tuomittuja edelleen mahdollista teloittaa. Esimerkiksi hovioikeuden asessori Aatos Alanen (1894–1974) tulkitsi kuolemanrangaistuksen olevan edelleen käytettävissä.³⁸

Landtmanin artikkeli oli ennen kaikkea tutkijan puheenvuoro ja sellaisena hyvin erilainen kuin hänen myöhemmät, julkiseen keskusteluun liittyneet varsin poleemiset kirjoituksensa. Se muistutti Landtmanin aikaisempia rangaistusta käsitelleitä tieteellisiä kirjoituksia ja oli sisällöltäänkin pääosin niiden toistoa. Artikkelissa on nähtävissä myös evolutionistin näkemys yhteiskuntien kehittymisestä ja tähän liittyen epäluottamusta suomalaista yhteiskuntaa kohtaan. Landtmanin mukaan turvautumista kuolemanrangaistukseen oli pidettävä yhteiskunnallisen epäpätevyuden julistuksena, eikä sellaiselle ollut 1930-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa tarvetta saati tarpeeksi perusteita. Kuolemanrangaistus kuului yhteiskuntaevoluution varhaisempiin vaiheisiin.³⁹ Landtman sai kuitenkin huomata, että seuraavina vuosina monet pyrkivät perustelemaan kuolemanrangaistuksen oikeutuksen ja hän tuli vedetyksi mukaan keskusteluun. Hän osallistui keskusteluun, jotta valtio ei sahaisi omaa jalkaansa ja yhteiskunta palaisi evoluutiossa taaksepäin barbaarisiin rangaistuskäytäntöihin.

Landtmanin sosiologian taustaoletukset eli universalismi, kehitys, edistys ja tiede muodostavat kiinnostavan tulkintakehikon, jonka avulla hänen argumentointiaan julkisena intellektuellina voi tarkastella ja ymmärtää. Landtmanin sosiologian yleisinhimillinen taso, sen univer-

34. Landtman 1920, 157.

35. Landtman 1920, 152–160.

36. Gunnar Landtman, *Dödstraffet*. *Finsk Tidskrift* 5–6 (1932), 363.

37. Olli Korjus, *Kuusi kuolemaantuomittua*. *Atena* 2014, 333; Jukka Lindstedt, *Kuolemaan tuomitut. kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomen lakimiesyhdistys 1999, 40–44.

38. *Desuetudo*-tulkintaa kannatti ainakin vuonna 1926 rikosoikeuden vt. professori Bruno A. Sundström (1890–1981) Lindstedt 1999, 53–54.

39. Landtman 1932, 363, 371–372.

pohdittiin erilaisia keinoja, joilla kuolemanrangaistusta voisi vastustaa.⁴⁵ Kuolemanrangaistuksen vastustaminen kokosi yhteen Suomen vapaamielisiä älymystöä, riippumattomia intellektuelleja. Esimerkiksi monet Tulenkantajista osallistuivat aktiivisesti ja Erkki Vala otti *Tulenkantajat*-lehdessä kuolemanrangaistusta vastustavan kannan jo vuoden 1934 ensimmäisessä numerossa. Vala huomautti, että Saksassa kuolemanrangaistuksen käyttöönotto käytännössä aloitti puhdistustoimet.⁴⁶ Kokoontumisesta alkoi myös rangaistuksesta ja kuolemanrangaistuksesta tutkimuksissaan kirjoittaneen sosiologian professori Landtmanin osallistuminen kuolemanrangaistuksen käyttämisen vastustamiseen akateemisena julkisena intellektuellina.

Kokouksessa päätettiin perustaa komitea, suunniteltiin aktiivista toimintaa ja päätettiin tehdä lentolehtisiä, pitää radioesitelmiä ja kerätä kuolemanrangaistusta vastustava adressi. Konkreettinen toiminta alkoi kesällä 1934 kuolemanrangaistusta vastustaneen komitean julkaistessa julkilausuman, jossa vaadittiin kuolemanrangaistuksen poistamista laista. Julkilausumassa muun muassa esitettiin, hieman Landtmanin tapaan, että ihmisten oikeuskäsitys oli kehittymässä sellaiseen suuntaan, jossa ”jurmista ja inhimillistä tunnetta ja oikeudentuntoa loukkaavista” rangaistustavoista oli pyritty luopumaan.⁴⁷

Seuraavaksi toteutettiin adressin kerääminen. Adressiin onnistuttiin keräämään loppusyksyllä noin 70 000 nimeä.⁴⁸ Adressissa vaadittiin kuolemanrangaistuksen poistamista Suomen rikoslaista. Kun adressi myöhemmin toimitettiin eduskunnan puhemiehelle Kyösti Kalliolle (1873–1940), lähetystä johtanut Väinö Lassila lausui komitean kannanotoissa toistuvan ”landtmanlaisen” tai ”sosiologian katsantokannan” mukaisen ajatuksen. Sen mukaan Suomen rangaistusjärjestelmää oltiin palauttamassa taaksepäin ihmiskunnan kehityshistoriassa ja nimenomaan kulttuurikehi-

tyksen huonoiksi ja riittämättömiksi todistamiin menetelmiin, mikä voi olla osoitus Landtmanin näkemyksellisestä panoksesta kuolemanrangaistusta vastustavassa ryhmässä. Landtmanin roolia on lähteiden valossa vaikea osoittaa. On kuitenkin huomattavaa, että ”landtmanlaiset” näkemykset toistuvat ryhmittymän teksteissä.⁴⁹

Komitea laajeni seuraavana vuonna Ihmisoikeuksien Liitoksi. Ihmisoikeuksien liiton tarkoituksiksi määriteltiin ”ihmisoikeuksien turvaaminen ja demokraattisen valtiojärjestyksen ja kulttuurin säilyttäminen ja kehittäminen.” Tavoitteissa on Hanna-Leena Vuokilan mukaan nähtävissä pyrkimys mahdollisimman laajojen kansalaisoikeuksien säilyttämiseen ja lisäämiseen.⁵⁰ Myös Ihmisoikeuksien liitto julkaisi aiheesta julkilausumia, joista yhdessä sanottiin kuolemanrangaistuksesta edelleen landtmanlaisittain:

...Kuolemanrangaistuksen käytäntöönnotto merkitsisi rangaistusjärjestelmän palauttamista takaisin ihmiskunnan kulttuurikehityksen huonoiksi ja riittämättömiksi todistamiin menetelmiin, epäinhimillisyyteen, josta ihmiskunta on taistellen pyrkinyt vapautumaan.⁵¹

”Kuolemanrangaistus sosiologian valossa”

Kuolemanrangaistuksen vastustajien keskeiseksi kanavaksi muodostui *Rauhaa kohti* -lehti, joka julkaisi 12 artikkelia kuolemanrangaistuksesta vuonna 1934 ja seuraavana vuonna artikkeleita oli 19. Kirjoituksissa eri alojen asiantuntijat käyttivät puheenvuoronsa. Kirjoituksessaan ”Kuolemanrangaistus sosiologian valossa” Landtman argumentoi näkyvästi sosiologian näkökulmaa painottaen. Tämä kuului kuolemanrangaistuksen vastustajien strategiaan, jonka tarkoituksena oli tuoda esille mahdollisimman monta erilaista näkökulmaa oman asian ajamiseksi. Esimerkiksi presidentti K. J. Ståhlberg (1865–1952) kirjoitti

45. Mukana olivat esimerkiksi Landtman, Väinö Lassila ja Hagar Olsson. Pöytäkirja 12.2.1934. Ihmisoikeuksien liiton arkisto kotelo 4.1. Kansanarkisto; Ollikainen 1998, 43, 51.

46. Kosunen 2012, 92.

47. Vuokila 1999, 13. Vuokila lainaa Helsingin sanomissa 3.6.1934 julkaistua ”julkilausumaa”.

48. Adressin järjestäjien mukaan adressiin saatu enemmän nimiä, jos aikaa ja resursseja olisi ollut enemmän. *Rauhaa kohti* 5/1935. ”Kansamme oikeuskäsitys ei vaadi kuolemanrangaistusta.”

49. Pöytäkirja 12.2.1934. Ihmisoikeuksien liiton arkisto kotelo 4.1. Kansanarkisto. Ollikainen 1998, 43. Väinö Lassila, Kansamme oikeuskäsitys ei vaadi kuolemanrangaistusta, *Rauhaa kohti* 5/1935

50. Vuokila 1999, 48.

51. *Rauhaa kohti* 2/1935.

oikeushistorian näkökulmasta⁵², Väinö Lassila anatomian näkökulmasta ja juutalaisen koulun opettaja Israel-Jacob Schur (1879–1949)⁵³ vanhan testamentin ja juutalaisuuden näkökulmasta – eräänlaisia akateemisia julkisia intellektuelleja siis jokainen. Landtmanille kirjoitus oli selkeä askel kohti uutta roolia ja akateemisen julkisen intellektuellin tapaa hyödyntää tieteenalansa tietoa julkisessa keskustelussa sekä epäilemättä tietoinen valinta hyödyntää professuurin tuomaa painoarvoa.

Kirjoituksessaan Landtman oli selkeästi huolissaan siitä, että ”eräät sanomalehdet” ja ”kansankokousten julkilausumat” olivat vaatineet teloittamista rangaistusmuodoksi. Landtman ei kerro tarkemmin, mihin lehtikirjoituksiin tai kansankokouksiin hän viittaa. Noihin aikoihin ilmestyi aiheesta useita lehtikirjoituksia⁵⁴ ja järjestettiin lukuisia rikollisuuden syitä pohtivia kokouksia, jotka usein liittyivät johonkin erityisen vavahduttavaan rikokseen. Esimerkiksi loppusyksyllä 1934 pidettiin aikaisemmin Ulvilassa tapahtunutta murhapolttoa käsittelevä kansalaiskokous, jossa vaadittiin kansanäänestystä kuolemanrangaistuksesta, jotta kansan oikeustajunnan vaatima kuolemanrangaistus kannattava näkemys saataisiin esille.⁵⁵ Landtmanin mukaan ”oikeusjärjestyksen suhtautuminen karkeisiin rikoksiin oli luonteeltaan sellainen, ettei se saa ottaa ohjeita kiihoitetuilta joukoilta.”⁵⁶ Landtman pyrki vetoamaan päättäjiin siten, että tieteellisen tutkimuksen tuomat näkökulmat huomioitaisiin tunteisiin vetoavien mielipiteiden sijaan. Landtman pyrki olemaan tieteellinen vastavoima. Tällainen asenne oli näkyvissä kaikissa Landtmanin kuolemanrangaistukseen liittyvissä kirjoituksissa ja toimissa. Kuvaavaa on, että hänen mukaansa:

On toivottavaa, että hallituksemme aloitteesta toimeenpantu kuolemanrangaistuksen soveltamisen tutkimus tarkoittaa kysymyksen selvittämistä sen koko laajuudessa. Mitä kuolemanrangaistukseen erikoisesti tulee, olisi sen eroittamattomana seurauksena, että kiihoituneessa maassamme tarjoutuisi uusi epämiellyttävä tilaisuus barbariaan jos myös valtio aktiivisesti osallistuisi veritekoihin teloitusten muodossa.⁵⁷

Kostontunne oli Landtmanin mukaan harvoin ”korkealla tasolla”, ja siksi sopivien tuomioiden ja rangaistusmuotojen etsimisessä siitä ei ollut apua. Sen sijaan ”sopivimpien keinojen löytäminen rikollisuuden vastustamiseksi edellyttää tarkoitustenmukaisten menetelmien asiallista tutkimista.” Tukeakseen väitettään Landtman toi esille esimerkiksi Gustav Aschaffenburgin teoksen *Das Verbrechen und Seine Bekämpfung*⁵⁸, joka oli myös sosiologian tenttikirjana Landtmanin aikana ja siten Suomessa ainakin jossain määrin tunnettu teos. Siinäkin korostettiin Landtmanin mukaan kostontunteen ja ”kiihoitettujen joukkojen” vaarallisuutta.⁵⁹

Sosiologiassaan Landtman oli korostanut ”hyödyn” ja ”utilitarismin” merkitystä yhteisön oikeudenmukaisuuskäsityksen muotoutumisessa. Hän oli tullut sellaiseen tulokseen, että mikä oli yhteisön kannalta hyödyllistä, oli myös oikein. Hyöty oli siis moraalinen attribuutti. Tässä yhteydessä se korostui selvästi. Landtmanin mukaan ”yhteiskunnallisia ilmiöitä tarkastellessaan sosiologia noudattaa suurimman yhteiskunnallisen hyödyn periaatetta. Muuta käsitettä ei pidetä ehdottomasti määräävänä. Oikeudenmukaisuus voidaan samaistaa yhteiskunnallisen hyödyn kanssa.” Tästä syystä myös kuoleman-

52. *Rauhaa kohti* 22–23/1934.

53. Enemmän Schurista ks. Simo Muirin ja Ilona Salomaan toimittama teos *Hylättiin outouden vuoksi*. Suomen itämainen seura 2009.

54. Esim. Satakunnan kansa vaati uutisessa Ulvilan murhapoltosta hallitusta ja eduskuntaa edistämään kuolemanrangaistusta rangaistuksena murhista ja maan- ja valtiopetoksista. ”Ihmispeto saakoon pedon kohtalon”, *Satakunnan kansa* 15.12.1934, 2; *Hufvudstadsbladet* puolestaan uutisoi kansankokouksesta ja toi esille esitetty vaatimukset kuolemanrangaistuksesta ja kansanäänestyksen tarpeellisuudesta kansan tahdon selvittämiseksi. ”Dödstraffet bör införas i vårt land.” *Hufvudstadsbladet* 17.12.1934, 1. Enemmän lehtikirjoituksista ks. Ollikainen 1999, 39–40.

55. Ollikainen 1999, 40.

56. Gunnar Landtman, Kuolemanrangaistus sosiologian valossa. *Rauhaa kohti* 6/1934, 63.

57. Landtman 1934, 63.

58. Aschaffenburg käsittelee teoksessaan esim. rangaistuksen kehittymistä ja esittää sen olevan reaktioon pohjaava ilmiö ja sen varhaisen muodon olleen puolustamista ja sittemmin se on kehittynyt kostoksi. Ks. Gustav Aschaffenburg, *Das Verbrechen und Seine Bekämpfung*. Winter 1903, 246.

59. Landtman 1934, 63.

rangaistusta, kuten muitakin yhteiskunnallisia ilmiöitä, piti Landtmanin mukaan tarkastella ”yhteisön suurimman hyödyn kannalta.”⁶⁰ Landtman katsoi kuolemanrangaistusta osana yhteiskunnan kokonaisuutta ja hänen mukaansa yleisenä yhteiskuntatieteenä sosiologia oli omiaan tuomaan lisävalaistusta kuolemanrangaistukseen liittyviin kysymyksiin.

Kirjoituksessaan Landtman nosti esille kuolemanrangaistuksen kannattajien keskeiset argumentit, rikoksen uusimisen estämisen ja pelotevaikutuksen. Landtmanin mukaan ei ollut olemassa mitään näyttöä siitä, että vankilatuomio ei toimisi tehokkaana rikoksen uusimisen estäjänä. Siten mestaamisen pelotevaikutus ei olisi tarpeellinen. Kuolemanrangaistuksen kannattajat olivat Landtmanin mukaan vedonneet myös taloudelliseen säästöön, mikäli rikoksen tekijää ei elätetä vankilassa, vaan teloitetaan. Landtmanin mukaan kuolemanrangaistukseen tuomittuja on ”sivistysmaissa” niin vähän ”että vain ohimennen mainitaan taloudellinen rasitus.” Tämän lisäksi oli havaittu, että tuomitut ehtivät vankilassa ”saavuttaa sellaisen ammattitaidon, että he työllään saattavat korvata valtiolle tuottamansa ylläpitokustannukset.” Taloudellisilla tekijöillä kuolemanrangaistuksen käyttämistä ei siis Landtmanin mukaan voinut perustella.⁶¹

Landtmanille sosiologian olennaisin periaate oli, että yhteiskunta oli kehityksenalainen, ja kuten todettua, myös moraalit saattoi kehittyä. Yhteiskunnallisessa evoluutiossa ei kuitenkaan ollut kyse vääjäämättömästä matkasta määrättyyn suuntaan, vaan kehityksen suuntaan saattoi vaihtua. Lisäksi sosiologia opetti, että positiiviseen kehitykseen pystyi vaikuttaman negatiivisesti. Kehitystä pystyi hidastamaan tai jopa pysäyttämään sen. Kuolemanrangaistuskeskustelussa hän korosti, että valtion osallistuminen tappamiseen olisi yksi sellainen tekijä, joka vaikuttaisi yhteiskunnan kehitykseen pitkällä tähtäimellä. Yhteiskunnan evoluutiolle kuolemanrangaistus oli toisin sanoen kielteinen tekijä. Se ei ollut hyödyksi yhteiskunnalle kokonaisuutena ja sillä olisi pitkälläkin tähtäimellä merkittäviä vaikutuk-

sia, joita saattoi nykyhetkessä olla vaikea nähdä, ilman sosiologian tuomaa lisävalaistusta.⁶²

Landtmanin artikkeli antoi kuolemanrangaistuksen puolustajille haasteen: jos kuolemanrangaistuksen hyöty voitaisiin osoittaa esimerkiksi sen tuottaman pelotteen ja rikollisuutta vähentävän vaikutuksen avulla, se olisi hyväksyttävissä positiivisen vaikutuksensa vuoksi.

Kuolemanrangaistuksen riittämätön perustelu

Seuraavana vuonna Landtman jatkoi kuolemanrangaistusta käsittelevien kirjoitustensa sarjaa. Aikaisemmin Landtman oli perustellut kuolemanrangaistuksen vastustamista sosiologian avulla. Nyt hän katsoi, että perustelemisvelvollisuus oli kuolemanrangaistuksen puolustajilla. Hän oli periaatteessa valmis muuttamaan kantansa, jos kuolemanrangaistuksen puolesta löytyisi riittävät perustelut.

Landtmanin vuonna 1935 julkaistun artikkelin otsikko ”Kuolemanrangaistuksen riittämätön perustelu” oli paljon puhuva. Landtman oli tinki-mättömästi faktoihin nojaava ajattelija ja hänen mukaansa kuolemanrangaistuksen yhteydessä ”osoittautuu, että usein kuultuja kategorisia vaatimuksia huomattavan heikosti tuetaan realisin asiaydin, jotka puhuisivat kuolemanrangaistuksen käyttööntönnämisestä puolesta.”⁶³ Yleisimpiä perusteluita olivat rikoksen uusimisen estäminen, rikollisten ylläpitokustannuksissa säästäminen, yleinen varoittava vaikutus sekä siveellishuomaaniset ja rangaistuksen tarkoitusta koskevat näkökohdat.⁶⁴

Tarkempi tarkastelu osoitti kuitenkin Landtmanin mukaan, että yhtä lukuun ottamatta kaikkia esitettyjä perusteita oli pidettävä toisarvoisina. Kuolemanrangaistuksen kannattajien tärkein argumentti oli pelotevaikutus, jonka katsottiin ehkäisevän rikoksia. Sosiologian näkökulmasta pelotevaikutus oli Landtmanin mukaan niin merkittävä, että se ratkaisi, oliko kuolemanrangaistus hyväksyttävä vai ei. Kannattajien pitäisi pystyä osoittamaan, että se vähentää rikollisuutta ja palvelee näin ”yhteis-

60. Landtman 1934, 63.

61. Landtman 1934, 63.

62. Landtman 1934, 63.

63. Gunnar Landtman, Kuolemanrangaistuksen riittämätön perustelu. *Rauhaa kohti* 19/1935, 197.

64. Landtman 1935, 197.

kunnan yleistä hyvinvointia.” Jos tähän pysyttäisiin, häviäisivät ”sociologisesta näkökulmasta oleellisesti tätä rangaistusmuotoa koskevat vastaväitteet.”⁶⁵

Landtman laittoi tavallaan kaikki yhden kortin varaan. Riski ei tosin ollut kovin suuri, koska kuolemanrangaistuksen puolustajilla ei ollut tieteellisiä argumentteja sosiologian esittämän näkemyksen kumoamiseksi. Landtmanin sanoin ”ei yksikään omantunontarkka kuolemanrangaistuksen kannattaja uskalla vakuuttaa, että hengiltä ottaminen kammatavan vaikutuksensa vuoksi vähentää rikosten lukumäärää.” Tämä johtui siitä, että kuolemanrangaistuksen puolustajien käytämä aineisto oli asiapitoisuudeltaan vähäistä ja epävarmaa, ja sitäkin vähää he tulkitsivat henkilökohtaisten mielipiteiden mukaisesti. Toisin sanoen vastustajien argumentointi oli epätieteellistä.⁶⁶

Landtman nousi oikeusoppineita, kuten professori Aatos Alasta, vastaan. Alanen oli esitelmöinyt aiheesta Suomen kriminaalijärjestelmän kokouksessa ja selostus esitelmästä julkaistiin *Uudessa Suomessa* maaliskuun lopussa 1935. Landtmanin näkemykset pohjaavat ilmeisesti *Uudessa Suomessa* julkaistuun kirjoitukseen. Alasen artikkeli ”Kuolemanrangaistus ja henkiriikollisuus” julkaistiin myös Kriminaalijärjestelmän vuosikirjassa.

Alasen mukaan kuolemanrangaistuksella oli vaikutusta rikollisuuden vähenemiseen. Tilastojen pohjalta argumentoiden hän esitti, että vuosina 1811–1825, jolloin Suomessa sovellettiin

Kuolemanrangaistusta vastaan

Järkyttelyinä toteamme, että ajan synkkä ja väkivaltainen henki on siinä määrin päässyt meillä kasvamaan, että täällä voidaan yhä uudestaan tuoda esiin ehdotus kuolemanrangaistuksen käytännöstä ja että ehdotus kuolemanrangaistuksen soveltamisesta on saanut kannatusta eri piireissä. Halutaanko todella teloitukset tehdä laisallimmiksi ilmiöiksi, joita kansan tulisi kunnioittaa?

Kokemus on monin esimerkein osoittanut, että kuolemanrangaistus niissä maissa, joissa se on käytännössä, ei ole johtanut rikollisuuden vähenemiseen. Vakaamukseemme mukaan se pikemminkin olisi omiaan lisäämään tapojen ja ajattelutavan raakuutta. Kuolemanrangaistuksen käyttöönotto merkitsisi rangaistusjärjestelmämme palauttamista takaisin ihmiskunnan kulttuurikehityksen huonoiksi ja riittämättömiksi todistamiin menetelmiin, epäinhimillisyyteen, josta ihmiskunta on taistellen pyrkinyt vapautumaan.

Kun kysymyksen on jälleen tehnyt aktualiseksi asian kohdakkoin tapahtuva käsittely eduskunnassa ja siitä jo käyty sanomalehtikeskustelu, esitämme jyrkän vastalauseemme kuolemanrangaistusta vastaan.

Aikaisemmin julkaistun julkilausuman kuolemanrangaistusta vastaan allekirjoittivat:

<i>Aino Ackté-Jalander</i>	<i>Lucina Hagman</i>	<i>Väinö Lassila</i>	<i>Oskar von Schoultz</i>
<i>S. Anttila</i>	<i>Mandi Hannula</i>	<i>Georgie Leinberg</i>	<i>F. E. Sillanpää</i>
<i>Hanna Asp</i>	<i>Jarl Hemmer</i>	<i>Niilo Liakka</i>	<i>Ester Ståhlberg</i>
<i>A. K. Cajander</i>	<i>Paula af Heurlin</i>	<i>Albert Lilius</i>	<i>V. Tarkkainen</i>
<i>Zach. Castrén</i>	<i>Yrjö Hirn</i>	<i>Leevi Madetoja</i>	<i>N. af Ursin</i>
<i>Eero O. Erkko</i>	<i>Felix Iversen</i>	<i>L. Onerva-Madetoja</i>	<i>Edo. Westermarck</i>
<i>Maissi Erkko</i>	<i>Bruno Jalander</i>	<i>Hiski Mikkonen</i>	<i>Helena Westermarck</i>
<i>Annie Furuhejm</i>	<i>Joh. Kunila</i>	<i>Aroid Mörne</i>	<i>Axel Åhlström</i>
<i>O. Hj. Granfelt</i>	<i>Rolf Lagerborg</i>	<i>Karl Nickul</i>	
<i>Arovi Grotenfelt</i>	<i>Gunnar Landtman</i>	<i>Arthur Hindell</i>	

Yhdymme tähän julkilausumaan ja viittaamme presidentti Ståhlbergin asiantuntijalausuntoon:

<i>Alvar Aalto</i>	<i>Urho Karhumäki</i>	<i>Olaavi Paavola</i>	<i>Tor Therman</i>
<i>Helmer Adler</i>	<i>Erkki Kivijärvi</i>	<i>Toivo Pekkanen</i>	<i>Elli Tompuri</i>
<i>Antti J. Aho</i>	<i>Greta Klärlich</i>	<i>Jarno Pennanen</i>	<i>Tyyni Tuulio</i>
<i>Maija Boldemann</i>	<i>Aurora Kock</i>	<i>Liisa Piipponen</i>	<i>Iiris Uurto</i>
<i>Gösta Diehl</i>	<i>Hans Kutter</i>	<i>Kaisu-Mirjami Rydberg</i>	<i>Elina Vaara</i>
<i>Elmer Diktonius</i>	<i>Urho Lauanne</i>	<i>Mauri Ryömä</i>	<i>Erkki Vala</i>
<i>Helge Halme</i>	<i>William Lönnberg</i>	<i>Matti Salonen</i>	<i>Katri Vala</i>
<i>Margit Hildén-Österberg</i>	<i>Aino Marsio-Aalto</i>	<i>Emmy Saxen</i>	<i>Aili Wessberg</i>
<i>Hans Hirn</i>	<i>Barbro Mörne</i>	<i>Göta Sineruo</i>	<i>Lauri Viljanen</i>
<i>Hevi Hämäläinen</i>	<i>Leo Noustainen</i>	<i>Kaisu Snellman</i>	<i>Ilmari Vuori</i>
<i>Vilham Jokinen</i>	<i>Erik Olsoni</i>	<i>Heidi Sundblad-Halme</i>	<i>Heikki Väisälmi</i>
<i>Emmy Järnefelt</i>	<i>Berta Olsoni</i>	<i>Cay Sundström</i>	
<i>Viljo Kajava</i>	<i>Hagar Olsson</i>	<i>Tauno Tattari</i>	

■ Kuva 2. Julkilausuman kuolemanrangaistusta vastaan allekirjoitti Gunnar Landtmanin ohella moni 1930-luvun suomalainen kulttuurivaikuttaja, kuten professori Edvard Westermarck ja hänen sisarensa taidemaalari ja kirjailija Helena Westermarck sekä *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Eero O. Erkko puolisonsa Maissi Erkon kanssa. Lähde: *Rauhaa kohti* 2/1935.

kuolemanrangaistusta, kuolemaan tuomittiin keskimäärin 2,6 henkilöä vuodessa. Vuosina 1826–1861, jolloin kuolemantuomion käyttäminen oli poistettu, tuomittiin 3,4 henkilöä. Landtman tulkitsi Alasen nojanneen kriminologi Veli Verkon tutkimuksiin, koska Verkko oli käyttänyt samalaista aineistoa vuonna 1924 *Lakimies*-lehdessä julkaisemissaan henkirikoksia käsittelevissä artikkeleissa.⁶⁷

65. Landtman 1935, 197.

66. Landtman 1935, 197.

67. Landtman 1935, 197.

Landtmanin näkökulmasta tämä antoi aihetta ”lähemmin tarkastella tri. Alasen jo mainittua perustetta.” Landtman huomautti, että ero tuomittujen rikollisten absoluuttisessa määrässä oli hyvin pieni, sillä se ei keskimäärin noussut edes yhteen henkilöön vuodessa. Tästä syystä Alasen hyödyntämä tilastollinen metodi ei antanut riittävää perustetta kumotakseen sosiologian näemyksen.⁶⁸

Alanen syyllistyi Landtmanin mukaan myös epätieteellisyyteen ja tutkimustulosten tarkoitukselliseen luentaan. Landtmanin näkökulmasta ilmiselvästi Verkkoon nojannut Alanen jätti muutamia tämän esittämiä keskeisiä huomiota mainitsematta ja teki näin ”loogillisen ja tilastollisen erehdyksen” jättäessään huomiotta sen, että vuoden 1826 jälkeisiä numerotietoja tarkasteltaessa oli ”luonnollisesti otettava huomioon väestönlisäys.”⁶⁹

Landtmanin mukaan Verkko oli esittänyt, että vuosien 1811–1825 välisenä aikana miljoonaa henkilöä kohti vuodessa tuomittiin kuolemaan murhasta keskimäärin 2,26 henkilöä. Ajanjaksona vuodesta 1826 vuoteen 1861 oli vastaava luku 2,27. Verkko oli näiden lisäksi, Landtmanin mukaan, tuonut esille myös K. F. Laguksen väitöskirjassaan *Om dödsstraffet* (1859) esittämät tilastotiedot, joiden mukaan vuosien 1849 ja 1858 välisenä aikana tuomittiin 32 henkilöä eli edellisiä vastaava luku oli 1,91. Eli murhasta tuomittujen määrä oli itse asiassa pienentynyt aikana, jolloin kuolemanrangaistusta ei pantu täytäntöön. Verkko oli Landtmanin mukaan tullut Alasen kannalta päinvastaiseen tulokseen: kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanon lakkauttaminen ei ollut aiheuttanut lisäystä murhien lukumäärässä.⁷⁰

Kuolemanrangaistuksen perustelut olivat näin ollen riittämättömät. Iskevästi rakennetussa kirjoituksessaan Landtman oli antanut kuolemanrangaistuksen puolustajille mahdollisuuden osoittaa tosiasiaksi niin kutsuttu ”pelote”, joka ehkäisisi rikollisuutta ja olisi siten hyödyksi koko yhteiskunnalle. Tilanne oli akateemiselle julkiselle

intellektuellille herkullinen. Oli argumentti argumenttia vastaan. Tällaisessa tilanteessa Landtman tarttui vastapuolen argumentin pitävyyteen ja osoitti sen vuotavan. Pelotevaikutus, jonka Landtman oli nostanut ainoaksi mahdolliseksi vasta-argumentiksi, ei tilastojen valossa pitänyt paikkaansa. Landtmanin omat johtopäätökset, joilla hän lopettaa kirjoituksen kuvastavat hyvin hänen ajatteluaan ja kirjoittamistyyliään: esitetty ”tosiseikka” ei ollut ”tosiseikka” laisinkaan:

Haluamme todeta, että niiden piirien taholla, joiden asiana meillä olisi perustella kuolemanrangaistuksen käyttöönottamisen vaatimusta, ainoa tosiseikka, joka sellaisessa tarkoituksessa esitettiin ratkaisevana huomatussa ja ansiokkaassa esitelmässä oli yllä esitetyn kaltainen.⁷¹

Lopuksi

Kivimäen hallitus antoi syksyllä 1936 esityksen kuolemanrangaistuksen käyttämisestä ”kumouksellisuuden kitkemiseksi” rangaistuksena vakoilusta ja maanpetoksesta. Laki kuitenkin hylättiin eduskunnassa. Ehdotuksen hylkääminen aiheutti yhdessä samanaikaisen EK:n muistion aiheuttaman kuohunnan kanssa Kivimäen hallituksen uskottavuuden romahtamisen ja lopulta kaatumisen. Kuolemanrangaistus säilyi kuitenkin laissa, mutta sitä ei rauhan aikana edelleenkään pantu täytäntöön. Sodan jälkeen aihe nousi uudelleen keskusteluun ja kuolemanrangaistus poistettiin laista vuonna 1949. Mahdollisuus tuomita kuolemaan sota-aikana säilyi, mutta poistettiin vuonna 1972.⁷²

Landtman osallistui kuolemanrangaistuksen vastustamiseen tieteellisen tiedon avulla tuoden keskusteluun universalistisen sosiologian näkökulman. Vaikka yhden julkisen intellektuellin merkitystä on vaikea mitata, on perusteltua ajatella, että Landtmanin tieteelliseen tutkimukseen pohjanneella argumentoinnilla oli oma merkityksensä tosiasioita värittävien poliittisten

68. Landtman 1935, 198.

69. Landtman 1935, 198.

70. Landtman 1935, 198.

71. Landtman 1935, 198.

72. Kuolemanrangaistuksen poistamisesta ks. Lindstedt 1999, luku 15. Timo Soikkanen, Temppelin harjalla ja vaa’an kielenä. Kansallisen Edistyspuolueen kivimäkeläiset ja cajanderilaiset 1930-luvun sisä- ja ulkopoliitikassa. Teoksessa Vesa Vares (toim.) *Valta, vapaus, edistys ja kasvat. Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*. Kopijyvä 2002, 236.

intohimojen ja ääri liikkeiden vuosina. Hänen ja muiden riippumattomien intellektuellien kansalaisaktiivisuudella, yleisten ihmisoikeuksien puolustamisella ja kuolemanrangaistuksen vastustamisella oli epäilemättä laajemminkin vaikutusta 1930-luvun kulkuun. Julien Bendaa mukaillen voi sanoa, että riippumattomat intellektuellit toimivat vastavoimana valistuksen perinnön unohtaneiden intellektuaalisten ”pettureiden” yrittäessä muokata yhteiskuntaa ”partikulaarien” etujen mukaiseksi.

Landtman jatkoi koko 1930-luvun ajan toimintaansa akateemisena tutkijana, professorina ja julkisena keskustelijana sosiologian tieteellistä katsantokantaa hyödyntäen. Tutkijana hän julkaisi vuonna 1937 teoksen *Det Rättas värde* ja heti seuraavana vuonna sosiologisen pääteoksensa *The Origin of the Inequality of Social Classes*. Julkisenä intellektuellina hän puolusti rauhaa, demokratiaa, Euroopan yhdentymistä ja kosmopoliittista maailmaa. Landtman yritti vielä talvisodan jälkeen rakentaa rauhanomaisia suhteita Neuvostoliiton kanssa. Hän oli mukana kulttuurisuhteita rakentavassa komiteassa.⁷³ Lisäksi hän julkaisi 1800-luvun taitteen ylioppilaselämää muistelemaan teoksen *Studenten under Finlands kampår 1898–1909* vuonna 1940.

Aikalaiskirjoittajan mukaan Landtmanin sosiologinen katsantokanta osoitti ”sitovasti ja vakuuttavasti” ihmisten välisten vastakohtaisuuksien tasoittamisen ja rakentavan yhteistyön ihmiskunnalla tuottaman hyödyn merkityksen.⁷⁴ Landtmanin universalismiin pohjaavassa argumentoinnissa ja hänen tavassaan käsittää ihminen luonto, etsiä universaaleja, hahmottaa maailmaa globaalina kokonaisuutena ja etsiä universaalia totuutta on identiteetteihin keskittyvälle ajallemme jotain vierasta, mutta myös tervetullutta valistuksen vivahdetta. Erik Allardt on kirjoittanut samansuuntaisesti Westermarckin ajattelusta ja Allardtin tulkinta pätee hyvin myös Landtmanin tutkimuksen merkityksen käsittämiseen. Allardt sanoin: ”kulttuuristen universaalien etsiminen ja painottaminen on nykymaailmassa poliittisesti ja moraalisesti tärkeä tehtävä.”⁷⁵

FT **Jouni Ahmajärvi** on Helsinki Inequality Initiativeen tutkija, joka työskentelee kokoelmapäällikkönä Kansalliskirjastossa.

Sähköposti: jouni.ahmajarvi@helsinki.fi

73. Komiteaan kuuluivat Landtmanin lisäksi esimerkiksi Yrjö Ruutu (1887–1956) ja Hella Wuolijoki (1886–1954). Komitea jätti mietintönsä lokakuussa 1940 ja siinä ehdotettiin maiden välistä yhteistyötä, koskien venäjän kielen opetusta, venäläisen kirjallisuuden kääntämistä, teatterivierailuja, elokuvien vaihtoa ja tutkijoiden matkoja Neuvostoliittoon erityisesti luonnontieteiden ja suomalais-ugrialaisten kielten aloilla. Juhani Paasivirta, *Suomi ja Eurooppa 1939–1945. Sotien ja murrosten ajanjakso*. Kirjayhtymä, 1992, 121.

74. ”Gunnar Landtman kuollut” *Rauhaa kohti* 10–11/1940, 76. (Kirjoittajaa ei mainita nimeltä.)

75. ”to find and to emphasize cultural universals is politically and morally an important task in the contemporary world.” Allardt 1997, 114.